

Ks. Rafał Kaczmarowski

PODSTAWY PRAWNE PRAWA DO NAUCZANIA RELIGII W POLSCE

Uwagi wstępne

Nauczanie religii w szkołach publicznych jest realizowane od ponad 30 lat a mimo to zagadnienie to wzbudza szereg kontrowersji. Wydaje się zatem celowe i potrzebne dokonanie swego rodzaju zestawienia przepisów prawa powszechnie obowiązującego stanowiącego podstawę dla nauczania tego przedmiotu w szkołach publicznych.

1. Przepisy obowiązujące do 1997 roku

Początek lat pięćdziesiątych XX wieku zapoczątkował dyskusje w zakresie problematyki prawnej, polityczno-społecznej, socjologicznej oraz ideologicznej powrotu nauki religii do polskiej szkoły, w której uczestniczyli zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy powrotu nauki religii do szkoły, ludzie wierzący, jak i niewierzący, hierarchowie kościoła, politycy, teoretycy i praktycy nauczania i wychowywania, oraz rodzice katechizowanych¹.

Trzeciego sierpnia 1990 roku, w wyniku decyzji Komisji Wspólnej Episkopatu Polski oraz Rządu, została wydana przez Ministra Edukacji Narodowej Instrukcja Ministerstwa Edukacji Narodowej dotycząca powrotu nauki religii do szkoły w roku szkolnym 1990/1991 z terminem obowiązywania

¹ H. IWANIUK, *Nauka religii w szkole a katecheza parafialna*, „Ateneum Kapłańskie” 3(571), Włocławek 2004, s. 450.

przez jeden rok. I tak, z dniem 1 września 1990 roku, po 30 latach przerwy nauka religii powróciła do polskich szkół. Postanowienia Instrukcji obowiązywały również w roku następnym na mocy Decyzji nr 25 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 sierpnia 1991 roku aż do czasu wydania ustawy o systemie oświaty². Wreszcie na mocy art. 12 ustawy o systemie oświaty z 7 września 1991 roku we wszystkich państwowych szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, w tym również szkołach specjalnych, szpitalnych, itp., wprowadzono nauczanie religii w systemie fakultatywnym³. W lekcjach religii mieli uczestniczyć uczniowie, których rodzice wyrażali taką wolę, a w szkołach średnich zgodę musieli wyrazić rodzice lub sami uczniowie. Dla uczniów niezainteresowanych udziałem w lekcjach religii szkoła miała zorganizować zajęcia z etyki. Nauczanie religii miało być realizowane w wymiarze 2 godzin tygodniowo⁴, który to wymiar mógł być zmniejszony ze względu na brak kadry nauczających. Nauczyciele nauczający religii zostali włączeni w skład rad pedagogicznych, jednak nauczyciel religii nie mógł zostać wychowawcą klasy, choć powinien był angażować się w ustalania i realizację planu wychowawczego szkoły. Nauczyciel był zatrudniony w szkole na mocy skierowania biskupa, które w każdej chwili mogło zostać cofnięte. Księża natomiast, uczący w szkołach mieli swą pracę wykonywać nieodpłatnie, co miało dotyczyć tylko roku 1990/1991. Lekcje religii mogły być wizytowane przez władze kościelne, jak również – w zakresie metodyki prowadzonych zajęć – przez władze oświatowe. W szkołach mogły być zawieszane krzyże oraz prowadzona modlitwa, a uczniowie mieli prawo do trzech dni wolnych w ciągu roku szkolnego celem odbycia rekolekcji. Ocena z religii była potwierdzana na oddzielnych świadectwach. Nauczanie religii miało stanowić swoiste antidotum na indoktrynację zarówno marksistowską, jak i scjentystyczną, zaś samo jej wprowadzenie szkół poprzedzało planowany proces zmian w oświacie⁵.

² S. ŁABENDOWICZ, *Aspekty prawne nauczania religii rzymskokatolickiej w polskim systemie oświatowym*, Radom 2001, s. 10.

³ Por. K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, Lublin 1998, s. 113.

⁴ E. OKOŃSKA, *Nauczyciel religii w szkole*, Bydgoszcz 2006, s. 60.

⁵ S. SŁAWIŃSKI, *Raport o reformie szkolnej 1991–1993*, Warszawa 1994, s. 15.

Zgodnie z ustawą o systemie oświaty, uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci, publiczne szkoły podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców. Warunki i sposób wykonywania przez szkoły tego zadania podlegały ciągłym zmianom. Określić je miał Minister Edukacji Narodowej w porozumieniu z władzami Kościoła Katolickiego i Polskiego Kościoła Autokefalicznego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych w drodze rozporządzenia, które to rozporządzenie zostało wydane dnia 14 kwietnia 1992 roku i opublikowane pod nazwą rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych. I choć akt ten uchylał dotychczas obowiązującą Instrukcję to większość jej postanowień została przeniesiona do treści rozporządzenia. Istotne zmiany w stosunku do uchylonej Instrukcji dotyczyły⁶:

dolnej granicy liczebności grupy, która może pobierać lekcje religii, która została określona na poziomie 7 osób;

możliwości organizacji grupy międzyszkolne dla wyznań, które wyrażają takie życzenie;

- umieszczania oceny z religii/etyki na świadectwie szkolnym, zgodnie z tradycją międzywojenną, zaraz po ocenie ze sprawowania; nie mniej jednak nota z religii pozostawała bez wpływu na promocję ucznia do następnej klasy;
- możliwości zmniejszenia tygodniowego wymiaru godzin religii z 2 do 1 zostało uzależnione od zgody biskupa i mogło być uzasadnione – podobnie jak w Instrukcji – wyłącznie brakiem kadry nauczycielskiej.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że rozporządzenie nie odnosi się do zagadnienia lekcji etyki jako przedmiotu alternatywnego, choć było ono regulowane uchyloną Instrukcją.

Treść rozporządzenia została zaskarżona do Trybunału Konstytucyjnego przez Rzecznika Praw Obywatelskich, który wskazał jako niezgodne z Konstytucją i przepisami ustaw zapisy odnośnie do⁷:

⁶ Rozporządzenie MEN z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych, Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 390.

⁷ W. PAWLIK, *Nauka religii w szkole jako problem polityczny*, [w:] *Szkoła czy parafia?*, dz. cyt., s. 32.

- nauczania etyki jako przedmiotu alternatywnego wobec religii;
- składania negatywnego świadectwa woli przez osoby rezygnujące z nauki religii;
- wypłacania wynagrodzenia nauczycielom religii przez szkołę, tj. z budżetu państwa;
- trybu wypowiedzania stosunku pracy nauczycielom religii;
- uczestniczenia nauczycieli religii w pracach rad pedagogicznych;
- nałożenia na nauczycieli religii obowiązku wypełniania dziennika szkolnego;
- dopuszczenia umieszczania symboli religijnych na terenie szkoły;
- odmawiania modlitwy poza miejscem i czasem przeznaczonym na nauczanie religii.

W orzeczeniu z dnia 20 kwietnia 1993 roku Trybunał Konstytucyjny uznał za niezgodne z Konstytucją i przepisami ustaw 3 z 8 zaskarżonych przepisów rozporządzenia, w tym dotyczących rozwiązania stosunku pracy z nauczycielem religii w wyniku cofnięcia skierowania przez biskupa, obowiązkowego składania deklaracji o nieuczestniczeniu w lekcjach religii czy etyki lub też uczestniczeniu w nich w systemie pozaszkolnym oraz zasad umieszczania na świadectwie szkolnym ocen z religii i etyki w przypadkach, kiedy uczniowie uczęszczają na te zajęcia poza szkołą, np. do punktu katechetycznego⁸. Przepisy uznane za niezgodne z Konstytucją lub przepisami ustaw, zgodnie z orzeczeniem TK, podlegały zmianie lub uchyleniu w terminie 3 miesięcy od przedłożenia orzeczenia Ministrowi Edukacji Narodowej.

W związku z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego Minister Edukacji Narodowej dokonał nowelizacji treści rozporządzenia w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych w trybie rozporządzenia z dnia 25 sierpnia 1993, które weszło w życie dnia 9 września 1993 r.⁹ Nowelizacja wprowadziła do treści rozporządzenia następujące zmiany¹⁰:

⁸ Orzeczenie TK z dnia 20.04.1993 r., OTK 1993/I poz. 9, niepubl.

⁹ Dz. U. 1993 Nr 83, poz. 390.

¹⁰ Por. § 1 rozporządzenia z dnia 25.08.1993 w sprawie zmiany rozporządzenia w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych.

- szkoła jest zobowiązana do zapewnienia opieki lub zajęć wychowawczych na czas trwania lekcji religii lub etyki uczniom, którzy nie biorą w nich udziału;
- cofnięcie skierowania do nauczania religii jest równoważne z utratą uprawnień do jej nauczania – nie skutkuje jednakże natychmiastowym rozwiązaniem stosunku pracy; na okresie do końca roku szkolnego kościół lub związek wyznaniowy może skierować do nauczania religii inną osobę, z tym zastrzeżeniem, że równocześnie pokrywa koszty z tym związane;
ocena z religii lub etyki jest umieszczana na świadectwie na podstawie zaświadczenia katechety lub nauczyciela etyki, w przypadku, gdy uczniowie uczęszczają na zajęcia organizowane przez organy prowadzące szkoły zgodnie z postanowienia § 2 ust. 2–4 rozporządzenia.

Ostatecznie fakt nauczania religii w szkole został potwierdzony art. 53 ust. 4 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku¹¹, co definitywnie zakończyło dyskusję na temat podstaw prawnych nauczania religii w szkole publicznej. Równocześnie nauczanie religii w szkole stało się przedmiotem regulacji art. 12 Konkordatu¹².

2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Kluczowe znaczenia dla problematyki nauczania religii miała uchwalona dnia 2 kwietnia 1997 roku i przyjęta w referendum 25 maja 1997 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, a w szczególności art. 48 i 53, które tworzą podstawy prawne do jej nauczania przez Kościoły i inne związki wyznaniowe działające w Polsce.

Normowanie tego zagadnienia na poziomie Ustawy Zasadniczej wynika z uznania prawa do nauczania religii za element służący realizacji fundamentalnego prawa do wolności sumienia i religii. Podmiotem tego prawa jest każdy człowiek oraz Kościoły i związki wyznaniowe a także

¹¹ Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483.

¹² Dz. U. 1998, Nr 51, poz. 318.

rodzice w zakresie prawa do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami.

2.1. Prawo do wolności religijnej

Prawo do wychowywania religijnego w sposób nierozłączny związane jest z prawem do wolności religijnej. Wolność religijna stanowi jednocześnie uprawnienie, jak też obowiązek poszukiwania prawdy religijnej. Konieczne jest również przyjęcie i trwanie przy prawdzie religijnej tak, „aby całe życie układać według wymagań prawdy” Wolność religijna przejawia się poprzez głoszenie swoich przekonań religijnych w życiu prywatnym i publicznym. Integralną częścią tej wolności jest prawo do nauczania religii¹³. Art. 53 Konstytucji RP stanowi:

Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii. Wolność religii obejmuje wolność wyznania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrznienia indywidualne lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują¹⁴.

Z treści art. 53 wynika, iż „prawo do wolności sumienia i religii” zostało zapewnione „każdemu” (ust. 1). Takie sformułowanie wskazuje, na to, że jest to gwarancja wolności należnej osobie z tej racji, że posiada przyrodzoną godność ludzką. Prawo to ma swój fundament w „samej naturze osoby ludzkiej”, czyli stanowi prawo naturalne i dlatego przysługuje wszystkim ludziom, a każda władza publiczna powinna je uznać i chronić. Nie jest to więc tylko gwarancja „wolności obywatelskiej”, jaką państwo w Konstytucji PRL nadawało obywatelom i mogło jej całkowicie pozbawić. Wyliczenie

¹³ Por. J. KRUKOWSKI (red.), *Nauczanie religii w szkole w państwie demokratycznym*, Lublin 1991, s. 10.

¹⁴ Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. 1997 r., Nr 78, poz. 483.

gwarancji wolnościowych w art. 53 ust. 2, zostało zaczerpnięte z konwencji międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka, o czym będzie mowa później. Warto zwrócić uwagę na to, iż wyliczenie aspektów wolności religijnej nie stanowi katalogu zamkniętego, a więc jest tylko przykładowe, mimo tego, że sformułowanie „obejmuje” może sugerować co innego. Stąd też, dla uniknięcia problemów interpretacyjnych byłoby uzasadnione zastosowanie konstrukcji: „w szczególności wolność religii obejmuje [...]”¹⁵; konstatacja ta stanowi jednak co najwyżej postulat *de lege ferenda*.

W tym samym artykule 53, w ust. 4, Konstytucja RP przyznaje Kościołom i innym związkom wyznaniowym o uregulowanej sytuacji prawnej prawo do nauczania religii w szkołach z zastrzeżeniem, że nie może ono naruszać wolności sumienia i religii innych osób. Przez Kościoły i związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej należy rozumieć tylko takie Kościoły i związki wyznaniowe, które posiadają indywidualną ustawową regulację swojego statusu. Jako, że Ustawa Zasadnicza nie precyzuje pojęcia szkół, w jakich mogą być prowadzone lekcje religii, dlatego powszechnie przyjmuje się, że zapis ten dotyczy szkół publicznych, czyli państwowych i samorządowych oraz niepublicznych¹⁶.

Nauczanie religii w szkołach publicznych gwarantowane jest wszystkim Kościołom i związkom wyznaniowym o uregulowanej pozycji prawnej bez względu na liczbę ich członków, czy też ich zasięg terytorialny. Rozstrzygnięcie o sposobach realizacji prawa do nauczania religii w szkołach, Konstytucja RP pozostawia aktom normatywnym niższego rzędu.

Nauczanie religii jest niewątpliwie jednym z przykładów korzystania z prawa do wolności religijnej i dlatego przedstawiając przepisy konstytucyjne dotyczące nauczania religii nie można nie wspomnieć o tym, że wolność uzewnętrznienia religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne dla ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób¹⁷.

¹⁵ Por. J. KRUKOWSKI, *Państwo a Kościoły i związki wyznaniowe*, [w:] *Ocena projektu Konstytucji RP Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego*, Lublin 1996, s. 149.

¹⁶ Konstytucja RP, art. 53, ust. 4.

¹⁷ Konstytucja RP, art. 31.

2.2. *Prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem religijnym*

Wychowanie religijne, a zwłaszcza szkolne nauczanie religii jest przedmiotem aktów prawnych różnego rzędu. Regulacje prawne dotyczące nauczania religii wiążą się z podstawowymi prawami, jakie przysługują rodzicom i ich dzieciom. W Konstytucji RP w art. 53, ust. 3 ustawodawca przyznaje rodzicom prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem. Natomiast art. 48 Konstytucji RP stanowi: *Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględnić stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.*

Wychowanie to, jak wynika z normy konstytucyjnej, powinno uwzględniać wolę dziecka, stopień dojrzałości, a także wolność jego sumienia, wyznania oraz jego przekonania i wierzenia.

W cytowanym wyżej art. 48 Konstytucji RP znajdują się zwroty, które zasługują na powszechną akceptację, ale są również takie, które mogą budzić słuszne zastrzeżenia ze strony ludzi wierzących – zarówno katolików, jak i niekatolików, w tym fragment dotyczący uprawnień wolnościowych rodziców w dziedzinie wychowania moralnego i religijnego swoich dzieci, mówiący o tym, że „wychowanie to powinno uwzględnić wolę dziecka [...] i wierzenia” Wydaje się, że stanowi on ograniczenie praw rodziców w zakresie wychowania religijnego i moralnego swoich dzieci na rzecz małoletnich dzieci w warunkach rodzinnych, jak i pozarodzinnych, np. szkolnych¹⁸. Taki zapis konstytucyjny może dawać podstawę do manipulowania wychowaniem dzieci przez osoby trzecie, wbrew woli i bez zgody rodziców. Niestety w przepisach konstytucyjnych, ani w żadnych innych nie sprecyzowano, kto ma rozstrzygać ewentualne spory powstałe między rodzicami i dziećmi na tle nauczania religii. Jest to zatem dość istotna luka w systemie prawnym, która może skutkować powstaniem istotnych problemów w określonych stanach faktycznych. Regulacja konstytucyjna nauczania

¹⁸ Por. J. KRUKOWSKI, *Państwo a Kościoły i związki wyznaniowe*, [w:] *Ocena projektu Konstytucji RP Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego*, Lublin 1996, s. 149.

religii w Polsce jest w swej istocie zbyt ogólna i zawiera jedynie kluczowe dla materii zasady i swoiste wytyczne dla ustawodawstwa zwykłego.

Prawo rodziców do wychowywania dzieci wypływa także z prawa naturalnego, które to jest nadrzędne w stosunku do prawa stanowionego przez władze państwowe i winno być chronione i wspomagane przez instytucje społeczne,¹⁹ którymi są m.in. państwo, Kościoły i związki wyznaniowe oraz szkoła.

3. Konkordatowe gwarancje prawa do nauczania religii

Kolejnym – w hierarchii – aktem w systemie prawa państwowego regulującym podstawy prawne nauczania religii w szkołach publicznych jest konkordat będący układem między państwem a Watykanem, między władzą świecką a kościelną²⁰. Stanowi on instrument prawny, którym państwo i Kościół posługują się w celu zgodnego uregulowania interesujących ich spraw. Istotą tego dokumentu stanowi założenie, że obie strony traktują się na zasadzie równości – *tamquam iure pares*, mimo, że są społecznościami odrębnego typu. Należy zaznaczyć także, że konkordat pod względem treści zawsze jest rozwiązaniem pośrednim, czy kompromisowym²¹.

W języku prawniczym nazwa *konkordat* służy do oznaczenia każdej umowy dwustronnej zawartej między organami najwyższej władzy kościelnej i państwowej. Dawniej konkordatem nazywano umowę dwustronną dotyczącą materii kościelnej, która służyła uregulowaniu całokształtu spraw, jakie interesowały obie strony. Obecnie konkordat zawierany jest zarówno dla uregulowania szerokiego zakresu tematów, jak też tylko wybranych zagadnień, np. małżeństwa i rodziny, działalności misyjnej czy też spraw szkolnych itp.

Ważnym zakresem współdziałania, czy też współpracy między państwem a Kościołem jest edukacja, która obejmuje: nauczanie religii

¹⁹ K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 17.

²⁰ Zob. W. KOPALIŃSKI, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2007, s. 306.

²¹ Por. J. KRUKOWSKI (red.), *Nowy Konkordat a prawo polskie*, Warszawa 1994, s. 14.

w szkołach publicznych, praktyki religijne na koloniach i obozach oraz wyższe szkoły katolickie. Zagadnienie nauczania religii w szkołach publicznych Konkordat reguluje w art. 12, który stanowi: *Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji, Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne, podstawowe i ponadpodstawowe oraz przedszkola, prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej, organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych.*

Zatem zapis konkordatowy powtarza i potwierdza postanowienia Konstytucji RP w zakresie nauczania religii. Zasady wpisane do Konkordatu, przytoczone w powyższym akapicie obejmują następujące elementy:

- uznanie prawa rodziców do religijnego wychowania swoich dzieci;
 - odwołanie się do zasady „tolerancji”, co wiąże się to zobowiązaniem się Stron, do zachowania norm prawa międzynarodowego dotyczących poszanowania praw człowieka i podstawowych swobód oraz wyeliminowania wszelkich form nietolerancji dyskryminacji z powodów religijnych²²;
 - gwarancję nauczania religii w szkołach publiczne podstawowych i ponadpodstawowych oraz przedszkolach – co stanowi swoiste *novum* w stosunku do regulacji ustawy oświatowej, która gwarantowała nauczanie religii tylko w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych²³;
- nauczanie religii w szkole ma odbywać się zgodnie z wolą zainteresowanych, tj. rodziców lub opiekunów prawnych uczniów lub samych uczniów po osiągnięciu pełnoletniości²⁴.

W kolejnych ustępach art. 12, Konkordat rozdziela kompetencje obu władz: państwowej i kościelnej w odniesieniu do nauczania religii, programu i nauczycieli²⁵:

²² Zob. J. KRUKOWSKI, *Konkordaty współczesne*, Warszawa 1995, s. 196.

²³ K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 114.

²⁴ Tamże, s. 196.

²⁵ Art. 12 ust. 2–5 Konkordatu.

- władza kościelna opracowuje program nauczania religii oraz podręczniki i podaje je do wiadomości kompetentnej władzy państwowej (art. 12 ust. 2);
nauczyciele religii muszą posiadać upoważnienie do nauczania tzw. *missio canonica*, od biskupa diecezjalnego (art. 12 ust. 3);
kryteria wykształcenia pedagogicznego oraz forma i tryb uzupełnienia tego wykształcenia będą przedmiotem uzgodnień kompetentnych władz państwowych z Konferencją Episkopatu Polski (art. 12, ust. 3);
nauczyciele religii podlegają władzy kościelnej w zakresie treści nauczania wychowywania religijnego, a w innych sprawach przepisom państwowym (art. 12, ust. 4);
Kościół katolicki ma prawo do swobodnego prowadzenia katechezy dla dorosłych łącznie z duszpasterstwem akademickim (art. 12, ust. 5).

Należy powiedzieć, że gwarancje, jakie zostały w materii nauczania i wychowywania wpisane do Konkordatu polskiego, stanowią potwierdzenie chronionych na poziomie międzynarodowym praw i wolności, jakie przynależą katolikom na równi z innymi obywatelami państwa. Zatem nie są one przywilejem udzielonym przez państwo Kościołowi katolickiemu²⁶, co zostało podkreślone w preambule Konkordatu oraz w art. 12 poprzez odwołanie do²⁷:

- powszechnych zasad prawa międzynarodowego;
poszanowania praw człowieka i podstawowych swobód;
prawa rodziców do religijnego wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem,
eliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych.

²⁶ J. KRUKOWSKI, *Gwarancje dotyczące wolności w dziedzinie wychowania i nauczania*, „Ateneum Kapłańskie”127(1996), s. 41.

²⁷ K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 114.

3.1. Religia jako przedmiot fakultatywny

Powszechnie przyjmuje się, że istnieją dwa systemy prawnej regulacji nauczania religii: obligatoryjny i fakultatywny²⁸.

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską stanowi, że nauczanie religii w szkole jest organizowane „[...] zgodnie z wolą zainteresowanych [...] w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych”

Z powyżej przytoczonego art. 12, ust. 1 wynika zasada fakultatywności w korzystaniu z nauki religii w szkołach i przedszkolach, zagwarantowana określeniem „zgodnie z wolą zainteresowanych” Gwarancja ustawowa przewiduje, że nauczanie religii organizowane jest tylko dla uczniów, których rodzice, czy też prawni opiekunowie lub sami uczniowie, gdy są pełnoletni wyrażają takie życzenie, w formie pisemnej wobec władz szkolnych. Lekcje religii w szkołach publicznych i przedszkolach organizowane są w ramach planu zajęć, co pozwala traktować naukę religii jako zwyczajny przedmiot²⁹.

Należy zaznaczyć, że dla osób nieuczestniczących w szkolnych lekcjach religii zostało wprowadzone nauczanie etyki jako przedmiotu alternatywnego, który również może być przedmiotem fakultatywnym dla uczniów, których rodzice lub prawni opiekunowie lub sami uczniowie, gdy są pełnoletni wyrażają takie życzenie. W przypadku uczniów, którzy pozostają poza nauczaniem religii czy etyki, władze szkolne zobligowane są do zorganizowania opieki, gdy inni uczniowie uczestniczą w zajęciach. Fakultatywny przedmiot nauczania religii lub etyki gwarantuje poszanowanie wolności religijnej a także w sposób pełny uwzględnia mnogość wyznaniową i światopoglądową rodziców i dzieci.³⁰

²⁸ T. PANUŚ, *Oceń i docień. O problemach wliczania oceny z religii do średniej ocen*, „Katecheta” Nr 9 – miesięcznik poświęcony katechezie i wychowaniu religijnemu, Poznań 2007, s. 60.

²⁹ K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 115.

³⁰ § 1 Rozporządzenia MEN z dnia 14. kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz. U. 1992, Nr 36, poz. 155); por. J. KRUKOWSKI, *Kościół i Państwo*, dz. cyt., s. 240.

Ponadto cele zajęć z religii, czy też etyki są znane i przedstawione w podstawie programowej oraz poszczególnych programach, nie można więc mówić o żadnej formie przymusowej manipulacji czy pejoratywnie rozumianej indoktrynacji. Rodzice lub sami uczniowie podejmują decyzję o udziale w lekcjach religii kierowani wiarą i obowiązkiem jej rozwoju, ze względu na tradycję i zainteresowanie problematyką³¹.

Można jednak uznać, że powyższe regulacje konkordatowe dotyczące zasad uczestniczenia uczniów w szkolnym nauczaniu religii są mało precyzyjne. Należy jednak zaznaczyć, że uszczegółowienie zasad dotyczących funkcjonowania systemu fakultatywnego nauczania religii w polskich szkołach publicznych zawarte jest w ustawach okołokonkordatowych³².

4. Ustawowe gwarancje prawa do nauczania religii

Do obowiązujących ustaw, które normują nauczanie religii należy zaliczyć ustawę z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz ustawę z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty.

Chronologicznie pierwszym aktem normatywnym rangi ustawowej, zawierającym zapis dotyczący nauki religii przez Kościoły i związki wyznaniowe jest ustawa z 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. W rozumieniu tej ustawy, a w szczególności art. 20, wolność sumienia i wyznania obejmuje między innymi prawo obywateli do wychowywania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem w sprawach religii: *Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą nauczać religii oraz wychowywać religijnie dzieci i młodzież, zgodnie z wyborem dokonany przez ich rodziców lub opiekunów prawnych*³³.

³¹ R. CHAŁUPNIAK, *Potrzeba i uzasadnienie wychowania religijnego w podstawowych środowiskach wychowawczych (rodzina, parafia, szkoła, media)*, „Katecheta” Nr 2 – miesięcznik poświęcony katechezie i wychowaniu religijnemu, Poznań 2007, s. 11.

³² K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 115.

³³ Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 1989, Nr 20, poz. 155 ze zm.).

W ustępie 2 niniejszego artykułu nauczanie religii dzieci i młodzieży uznano za wewnętrzną sprawę Kościołów i innych związków wyznaniowych. Nauczanie religii organizowane zgodnie z programem ustalonym przez władze Kościoła lub innego związku wyznaniowego mogło być prowadzone tylko w punktach katechetycznych znajdujących się w kościołach, domach modlitwy i innych pomieszczeniach udostępnionych na ten cel przez osobę uprawnioną do dysponowania nimi. Jednakże na mocy nowelizacji z dnia 7 września 1991 roku dokonanej w związku z artykułem 101 ustawy o systemie oświaty dodano nowy ustęp – trzeci, zgodnie z którym nauczanie religii mogło odbywać się również w szkołach: *Nauczania religii uczniów szkół publicznych i wychowanków przedszkoli publicznych może odbywać się również w szkołach i przedszkolach na zasadach określonych w odrębnej ustawie*³⁴.

Ten zapis normatywny stworzył ustawowe przesłanki do nauczania religii w polskich szkołach.

Podstawy prawne dla edukacji religijnej wyznacza ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty. Ustawa ta dokonała demokratyzacji systemu oświaty w Polsce, opierając się przede wszystkim na zasadach znajdujących się w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także na międzynarodowych zobowiązaniach państwa oraz standardach międzynarodowych.

Ustawa jest poprzedzona wstępem, czyli preambułą, w której ustawodawca podkreśla, że oświata w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa. Dlatego też będzie respektować chrześcijański system wartości oraz zapewni każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju w oparciu o zasadę tolerancji i wolności przy jednoczesnym otwarciu na wartości innych kultur.

Ustawa o systemie oświaty w dwóch miejscach zawiera normy regulujące nauczanie religii w szkołach publicznych. Przede wszystkim jest to art. 12, w którym ustawodawca uznaje prawo rodziców do religijnego wychowania swoich dzieci. Dlatego też przedszkola, szkoły publiczne podstawowe oraz gimnazja są zobowiązane do organizowania nauki religii na życzenie rodziców a szkoły publiczne ponadpodstawowe na życzenie

³⁴ Tamże, art. 20, ust. 3.

rodziców, bądź samych uczniów, bowiem po osiągnięciu pełnoletniości o pobieraniu nauki religii decydują sami uczniowie³⁵

Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty nałożyła na szkoły publiczne obowiązek umożliwienia uczniom podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury. Należy zaznaczyć, że to ostatnie rozwiązanie znajduje się w art. 13 ustawy i może stanowić podstawę prawną do wprowadzenia nauczania religii mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych.

Do określenia warunków i sposobu wykonywania przez szkoły nauczania religii, na mocy delegacji ustawowej, zobowiązany został Minister Edukacji Narodowej. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej dotyczące warunków i sposobu wykonywania przez szkoły nauczania religii, miało być wydane w porozumieniu z władzami Kościoła. Porozumienia te zostały podpisane z Kościołem katolickim oraz z Polską Radą Ekumeniczną w 1992 roku. W tym samym roku realizując upoważnienie ustawowe Minister Edukacji Narodowej wydaje w dniu 14 kwietnia 1992 roku rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych. Warunki i sposób nauczania religii zawarte w tym rozporządzeniu zostały szerzej opisane w pierwszym paragrafie tej pracy. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że rozporządzenie z 14 kwietnia 1992 roku na skutek nowelizacji w istotny sposób rozszerzyło nauczanie religii w polskich szkołach, doprecyzowując dotychczasowe rozwiązania obowiązujące w tej materii. Rozporządzenie to weszło w życie z dniem ogłoszenia. Przyjęto jednak dwa wyjątki od tej zasady. Po pierwsze w odniesieniu do sześciolletnich szkół podstawowych i gimnazjów rozporządzenie weszło w życie z dniem 1 września 1999 roku. Drugim wyjątkiem, stanowiło wejście w życie z dniem 1 września 2002 roku przepisów odnoszących się do szkół ponadgimnazjalnych.

Należy także zaznaczyć, że rozporządzenie nie stwarza uprzywilejowanej pozycji dla któregośkolwiek Kościoła lub związku wyznaniowego zatem stanowi urzeczywistnienie konstytucyjnej zasady równouprawnienia Kościołów lub związków wyznaniowych.

³⁵ Ustawa o systemie oświaty, art. 12 ust. 1. (Dz. U. 2004. Nr 173, poz. 1808 ze zm.).

5. Prawnomiędzynarodowe fundamenty prawa do nauczania religii

Choć przedmiot niniejszych rozważań stanowią przede wszystkim krajowe przepisy prawne dotyczące nauczania religii, to jednak ze względu na fakt, że albo odnoszą się one *explicite* do postanowień umów międzynarodowych albo stanowią ich niemal literalne odzwierciedlenie warto poświęcić nieco miejsca rozwiązaniom prawnomiędzynarodowym.

Okres po II wojnie światowej charakteryzuje się wieloma sprzecznościami odnośnie do poszanowania podstawowych praw przysługujących człowiekowi, mających swoje źródło w przyrodzonej godności osoby ludzkiej. Dlatego też prawa te zostały zagwarantowane w wielostronnych umowach międzynarodowych, które także stały się podstawą do wytworzenia się pokojowych warunków życia społecznego w państwach. Dotyczą one również obecności religii w ramach edukacji szkolnej oraz prawa do tworzenia szkolnictwa wyznaniowego, gdyż wyznaczają pewne standardy międzynarodowe odnośnie tych kwestii³⁶.

Pierwszym normatywnym aktem międzynarodowym odnoszącym się do wolności wyznawania religii przez człowieka, także m. in. poprzez jej nauczanie, jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 roku, której art. 18 stanowi: *Każdy człowiek ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub wiary oraz wolność głoszenia swej religii lub wiary, bądź indywidualnie, bądź wespół z innymi ludźmi, publicznie lub prywatnie poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i praktyk religijnych*³⁷

W art. 26 dokument ten stwierdza, że każdy człowiek ma prawo do nauki. Nauczanie powinno w swym zakresie uwzględniać całkowity rozwój człowieka oraz umacniać poszanowanie jego praw i podstawowych

³⁶ Zob. J. KRUKOWSKI, *Podmiotowość rodziców w zakresie religijnego i moralnego wychowania dzieci*, RNP 4(1994), s. 131

³⁷ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka art. 18 (Paryż, 10 grudnia 1948 roku), [w:] *Prawa Człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, oprac. i tłum. B. GRONOWSKA, T. JASUDOWICZ.

wolności. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka podkreśla pierwszeństwo rodziców w wyborze wykształcenia dla swoich dzieci³⁸.

Następnym dokumentem odnoszącym się do tematu wolności w wyznawaniu religii jest Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku. W dokumencie tym państwa – strony zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub opiekunów prawnych w zapewnieniu swym dzieciom wychowania religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem (art. 18)³⁹.

Kolejnym międzynarodowym aktem prawnym zawierającym gwarancje prawa człowieka w zakresie wychowania jest konwencja UNESCO w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty. Dokument ten zezwala na tworzenie różnych systemów oświatowych lub zakładów nauczania, które zapewnią wykształcenie dzieciom odpowiadające wyborowi rodziców. W dalszej części konwencji UNESCO, państwa – strony zapewniają rodzicom, czy też opiekunom prawnym prawo do:

- swobodnego posyłania dzieci do innych niż państwowe zakładów nauczania, odpowiadających minimalnym wymaganiom ustalonym, czy też zatwierdzonym przez właściwe organy oświatowe oraz
- zapewnienia religijnego i moralnego wychowania dzieci zgodnie z ich osobistymi przekonaniem

Ponadto państwa – strony mają zapewnić świadczenia pomocy finansowej niepaństwowym zakładom nauczania, zapobiegając jednocześnie jakiegokolwiek dyskryminacji opartej jedynie na fakcie przynależności uczniów do określonej grupy. Tym samym, państwa deklarują się wspierać niepaństwowy sektor nauczania⁴⁰.

Europejski system ochrony praw człowieka, obejmuje także ochronę wolności religijnej w zakresie edukacji szkolnej, czego przejaw stanowi

³⁸ K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 29

³⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Nowy Jork, 16 grudnia 1966), [w:] *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, s. 43.

⁴⁰ K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 30–31.

art. 1 pierwszego Protokołu do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: *Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z własnymi przekonaniem i religijnymi i filozoficznymi*⁴¹.

Podobne sformułowanie dotyczące wolności religijnej także w zakresie edukacji szkolnej znajdziemy nieco starszym dokumencie – Pierwszym Protokole Dodatkowym do Konwencji Europejskiej z 1952 roku. Dokument zaznacza, że prawo do wychowywania i nauczania dzieci jest naturalną powinnością rodziców. Państwo nie spełnia tu funkcji decyzyjnej, bo w sferze decyzji wybór wykształcenia należy do rodziców. Natomiast państwo spełnia rolę gwarancyjno-organizatorską, opartą na zasadzie pomocniczości⁴².

Kwestia poszanowania prawa rodziców do wychowania swoich dzieci w ramach edukacji szkolnej stała się także przedmiotem wyjaśnień Komisji Praw Człowieka i Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Państwo, w przekonaniu tych instytucji, w oparciu o przepisy Protokołu pierwszego, ma obowiązek poszanowania praw rodziców do nauczania i wychowywania dzieci zgodnie z ich przekonaniem moralnymi i religijnymi także w szkołach publicznych. Instytucje te podkreślają brak różnicy między nauczaniem religii i nauczaniem innych przedmiotów. Natomiast nie wynika z przepisów zakaz organizowania nauki religii poza tymi szkołami, jeśli taka byłaby wola rodziców. Powyższe unormowanie ma zastosowanie do każdego państwowego systemu nauczania i wychowywania, przez który państwo realizuje swoje funkcje w tym zakresie⁴³.

Innym dokumentem zajmującym się kwestią wolności w wyznawaniu religii, a w tym, także jej nauczaniu jest Karta Fundamentalnych Praw Unii Europejskiej. Przepisy Karty stanowią:

⁴¹ Protokół Pierwszy do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 1 (Dz.U. z 1995 r. Nr 38, poz. 167).

⁴² K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 31.

⁴³ Tamże, s. 32.

Każdy ma prawo do swobody myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność do zmiany religii, bądź przekonania oraz swobodę manifestowania religii lub przekonania poprzez kult, nauczanie, praktykę i obrzędy religijne, czy to samotnie czy wspólnie z innymi, publicznie, bądź na osobności⁴⁴. (...) Swoboda tworzenia instytucji oświatowych według zasad demokratycznych oraz prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wykształcenia i nauczania zgodnie z ich religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi przekonaniem winny być uszanowane według zasad państwowych ustalających korzystanie z takich swobód i praw (...). Unia winna szanować różnorodność kulturową, religijną i językową⁴⁵.

Potwierdzenie praw rodziców do wychowywania i nauczania swoich dzieci państwa europejskie wyraziły w art. 16 Deklaracji Podstawowych Praw i Wolności, zapewniając prawo rodzicom do kształtowania edukacji zgodnie z ich przekonaniem religijnymi i filozoficznymi. Deklaracja ta została uchwalona w 1989 roku, przez Parlament Europejski⁴⁶.

Zakończenie

Obowiązujące przepisy gwarantujące prawo do wolności religijnej, które tworzą fundament dla prawa do nauczania religii – w kontekście obowiązujących standardów międzynarodowych – stanowią realizację gwarancji ochrony podstawowych praw i wolności, co charakteryzuje demokratyczne państwa prawa. Same podstawy prawa nauczania religii otrzymały – wolą ustrojodawcy – rangę przepisu konstytucyjnego, którego treść jest dopełniana poprzez przepisy Konkordatu – jako umowy międzynarodowej – i aktów prawnych rangi ustawowej. Mając powyższe konstatacje na uwadze można stwierdzić z całą pewnością, że regularnie powracające kontrowersje w odniesieniu do prawa do nauczania religii stanowią

⁴⁴ Karta Fundamentalnych Praw Unii Europejskiej, art. 10, ust. 1

⁴⁵ Tamże, art. 22.

⁴⁶ K. WARCHAŁOWSKI, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, dz. cyt., s. 32.

przejaw dyskusji o charakterze światopoglądowym, ale nie prawnym, jako że podstawy prawne prawa do nauczania religii w polskim porządku prawnym są trwale i jednoznacznie określone.

Summary

THE LEGAL STATUS OF RELIGIOUS EDUCATION IN POLAND

This article discusses the legal status of religious education in Poland from 1990 to the adoption of the Constitution in 1997. Subsequently, all the important legislative acts concerning this question have been presented and are in effect to this day. The present provisions and regulations, based on the Constitution and existing international standards, assure the right to freedom of religion. These are the foundation for the right to teach religion in both Catholic and public schools. These provisions constitute a set of legal guarantees for protecting the fundamental rights and freedoms characteristic of democratic rule-of-law. The basis for Poland's right to religious education granted by the Polish legislature within the Polish Constitution is further supported by the Concordat, an international treaty, and by other legal acts and provisions having the power of law. It can be said with certainty that the regularly recurring controversies regarding the right to teach religion in public schools are a manifestation of a different world view. But what can also be said with certainty is that the legal basis for the right to teach religion is enduringly and unequivocally established in Polish law.